

RÉZ ANNA

Az ember, a maga teljességében. Martha Nussbaumról

annarez@gmail.com

DOI: 0000-0002-9605-6599

HELIKON

Human Beings, Taken As a Whole. On Martha Nussbaum

Abstract

In recent decades, Martha C. Nussbaum has developed a political theory that retains the key values of classical liberal philosophy - above all, the unconditional respect for the dignity and autonomy of human individuals - but also breaks from this tradition at crucial points. But Nussbaum does much more than this: her rich oeuvre provides a complete, positive vision of human existence and well-being. Nussbaum's philosophical explorations in various fields are guided most of all by the basic position that we should insist on a richer, more meaningful description of human existence than is usual in contemporary political philosophy, and that we should make full use of our basic capacities, intellectual and emotional, even if we know that they sometimes lead us astray. This essay briefly introduces the capability theory developed by Nussbaum and Amartya Sen, Nussbaum's feminist position and finally her neo-Stoic theory of emotions.

Keywords: Martha Nussbaum, capability theory, political philosophy, feminism, theory of emotion, liberalism, well-being, Aristotle, Stoic philosophy, Amartya Sen

Helikon 69 (2023) 2

DOI: 10.57226/Hel.2023.2.5

Liberalizmusból, akárcsak a közéletben, a kortárs angolszász politikafilozófiában is sokféle akad. Martha C. Nussbaum az elmúlt évtizedekben, részben szerzőtársával, Amartya Sen filozófussal és Nobel-díjas közgazdással közösen, egy olyan politikaelméletet dolgozott ki, amely megőrzi a klasszikus liberális filozófia kulcsfontosságú értékeit – legfőképp az emberi individuum méltóságának és autonómiájának feltétlen tiszteletét –, ám számos ponton el is szakad ettől a tradíciótól.

Ám ennél Nussbaum sokkal többet tesz: gazdag életműve az emberi létezés és jóllét teljes, pozitív víziójával szolgál. Ez utóbbit – a vízió pozitív jellegét – azért is érdemes kiemelni, mert napjaink liberális egalitárius elméletei elsősorban valaminek – elsősorban valamiféle egyenlőségnek és valamiféle igazságosságnak – a *hiányából* vezetik le normatív követeléseiket. Ezzel szemben Nussbaum elmélete tartalmaz állításokat fogalmaz meg arról, mit jelent embernek lenni, és hogy ebből következően mi a jó az embereknek, milyen a jó, teljes, kibontakozott élet. E gondolatok kifejtéséhez Nussbaum rendszeresen visszanyúlik korai kutatási témájához, az antik görög filozófiához: míg a jó élet fogalmának kidolgozásakor az arisztotelianus, érzelemelmélete tekintetében a sztoikus hagyományt gondolja újra.

Nussbaum filozófiája és életútja már csak azért is rendhagyó, mert termékeny filozófiai életművén kívül számos alkalommal alkalmazta filozófiai elveit a jog és a nemzetközi policy-making területén. A Chicagói Egyetem jogi karának egyetemi tanáraként évtizedekig oktatott jogászokat, szakértőként állást foglalt jogalkotási eljárásokban, az 1980-as, 1990-es években pedig a helsinki Világgazdasági Intézetben Sennel együtt tanácsadóként dolgoztak azon, hogyan lehet alkalmazni az általuk kidolgozott képességszemléletet napjaink globális igazságossági törekvéseiben. Mindemellett Nussbaum kiterjedt feminista életműve is arról tanúskodik, hogy a szerző absztrakt politikaelmélete meglepően világos válaszokat ad napjaink legsürgetőbb társadalmi igazságossági kérdéseire.¹

¹ Jelen tanulmányból terjedelmi okokból kimarad, de ugyanez mondható el Nussbaumnak az állati jogokkal kapcsolatos közelmúltbeli munkásságáról is, amely szintén a képességszemlélet direkt alkalmazása. Lásd MARTHA NUSSBAUM, *Justice for Animals* (New York: Simon & Schuster, 2023). Követve az arisztotelianus gondolatmenetet a szerző az állati élet(ek)nek, csakúgy, mint az emberinek, meghatározza azon lényegi összetevőit, amelyek nélkül az adott állat nem élhet a fájának megfelelő, ahhoz méltó életet. Ez az elgondolás erős riválisa lehet az állati jogok utilitarista védelmének (lásd például: Peter SINGER, „Minden állat egyenlő”, ford. KÖRMENDY Pál és MUND Katalin, in *Környezet és etika*, szerk. LÁNYI András és JÁVOR Benedek, 39–56 [Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2005]), amely azért bírálja a nagyipari állattartás mai gyakorlatát, mert az felesleges szenvedést okoz az állatoknak. Nussbaum hasonló konklúzióra jut, de eltérő úton: az ipari állattartás azért is erkölcsileg elfogadhatatlan, mert az így tartott

A továbbiakban röviden bemutatom a Nussbaum és Sen által kidolgozott képességszemléletet (1.), majd Nussbaum ebből szervesen következő feminista álláspontját (2.), végül pedig az általa kifejtett neosztoikus érzelemelméletet (3.). Mint az reményeim szerint a szöveg végére kiviláglik, Nussbaum különböző területeken végzett filozófiai kutatásait az az alapállás határozza meg leginkább, hogy ragaszkodnunk kell az emberi létezés egy, a kortárs politikai filozófiában megszokottnál tartalmasabb, gazdagabb leírásához, mint ahogy ahhoz is, hogy érdemes a maguk teljességében kihasználni alapvető képességeinket, intellektuális és érzelmi kapacitásunkat, még akkor is, ha tudjuk, hogy ezek időnként tévútra vezetnek bennünket.

SZÜKSÉGLETEK, KÉPESSÉGEK, ESSZENCIALIZMUS

A disztributív igazságossági elméletek – tehát azok a normatív politikafilozófiai elméletek, amelyek arra keresik a választ, hogyan osszuk szét a (részben véges) javakat igazságosan az emberek között – első lépésben arra kell választ adjanak, hogy mik egyáltalán azok a javak, amelyeket egyenlően kellene elosztanunk. Jogok? Erőforrások? Esélyek? Vagy maguknak az emberi viszonyoknak kellene egyenrangúnak lennie, nem pedig hierarchikusnak vagy elnyomónak? Nussbaum Amarty Sennel közösen kidolgozott elmélete karakteresen másfajta választ ad: a globális igazságossági törekvéseknek azt a célt kell kitűzniük maguk elé, hogy minden ember egyenlően férjen hozzá az emberi élet szempontjából lényegi képességekhez, és lehetősége legyen gyakorolni ezeket. Nussbaum *Human functioning and social justice: In defense of Aristotelian essentialism*² című tanulmányában a következő listáját adja a jó élethez szükséges képességeknek:

1. Lehetőség egy teljes élet leélésére (a lehetőségekhez képest); a túl korai halál elkerülése; az élet befejezése akkor, amikor még érdemes azt élni.
2. Lehetőség az egészséges életre, a kielégítő táplálkozásra, a szexuális kielégülésre, megfelelő lakhatásra és szabad mozgásra.

állatok nem gyakorolhatják a természetüknek megfelelő képességeiket. Véleményem szerint ez a meglátás pontosan rezonál arra a megrendülésre, amelyet a ketreche zsúfolt, növekedésre, mozgásra, társas interakciókra képtelen állatok látványa ébreszt bennünk.

² MARTHA C. NUSSBAUM, „Human functioning and social justice: In defense of Aristotelian essentialism”, *Political theory* 20, 2. sz. (1992): 202–246, <https://doi.org/10.1177/0090591792020002002>.

3. Lehetőség arra, hogy elkerüljük a szükségtelen fájdalmat és élvezetes élményeket éljük át.
4. Lehetőség mind az öt érzékszervünk használatára; lehetőség arra, hogy dolgokat elképzeljünk, végiggondoljunk, megindokoljunk.
5. Lehetőség arra, hogy kötődjünk tárgyakhoz és emberekhez; hogy szerethessük azokat, akik szeretnek minket és törődnek velünk, és elgyászolhassuk őket, amikor már nincsenek velünk. Általánosabban: szeretni, gyászolni, vágyakozni valaki iránt és hálát érezni felé.
6. Lehetőség arra, hogy kimunkálhassuk a jóról való saját elképzelésünk, és kritikusan felülvizsgálhassuk saját élettervünket.
7. Lehetőség arra, hogy másokkal és másokért élhessünk; hogy törődhessünk másokkal és kifejezhessük a törődésünket; hogy családi és más társasági viszonyaink lehessenek.
8. Lehetőség arra, hogy együtt élhessünk és törődhessünk állatokkal, növényekkel és a természeti világgal.
9. Lehetőség a játékra, nevetésre, feltöltődésre.
10. Lehetőség arra, hogy a saját életünket éljük és ne másokét; hogy életünket a saját környezetünkben és a saját összefüggésében élhessük.³

Hogyan, minek alapján jut el Nussbaum ehhez és éppen ehhez a listához? A képességszemlélet arisztotelianus alapokon nyugszik; központi tézise szerint léteznek az emberi életnek olyan univerzális és esszenciális jellemzői, funkciói, amelyek nélkül az élet nem emberi élet többé. Az arisztotelianus hagyományban ez a tézis masszív metafizikai előfeltevéseken nyugodott: Arisztotelész szerint nemcsak minden élőlénynek, de számos élettelen tárgynak is van belső szubsztanciája, lényege, az ember esetében pedig csak az emberre jellemző racionális lelke. Arisztotelész az élő organizmusok mintájára elképzelt metafizikájában így minden létező szert tesz egy, csak a fajtájára jellemző célra, munkára, rendeltetésre, amely egyszerre jellemzi (deskriptív jelleggel) az adott dolog működését, és jelöli ki (normatív igénnyel) az adott faj vagy dolog *célját*.

Nussbaum úgy szakad el ettől a – kortárs filozófiában finoman szólva nem magától értetődő – metafizikai tradíciótól, hogy annak normatív implikációit

³ Más helyeken némileg különböző listával dolgozik, lásd például: Martha NUSSBAUM, *Emberi jogok és emberi képességek*, hozzáférés: 2023.09.01, <https://www.enisszavazok.hu/martha-nussbaum-emberi-jogok-es-emberi-kepességek/>.

megtartja. A fenti lista, szemben Arisztotelész eredeti elméletével, nem valamifajta, az emberi tapasztalathoz képest külsődleges metafizikai elmélkedés eredménye, hanem *belsőleg* következik – legalábbis a szerző állítása szerint – az emberek történeti önmegértéséből. Ha megfigyeljük, hogyan élnek az emberek szerte a világon a mindennapjaikat, hogyan értelmezik a saját életüket, hogy milyen történeteket mesélnek egymásnak, akkor ki tudjuk rajzolni az emberi szükségleteknek, törekvéseknek, igényeknek azt a rendszerét, amelyet a fenti lista tükröz.

Ha jól belegondolunk, ez annyira nem is merész állítás. Abból, hogy az emberek világszerte lényegesnek tartják a fenti képességeket, még nem következik, hogy ne lennének gyakorta hatalmas különbségek abban, ahogyan ezeket az egyes kultúrák egyfelől interpretálják, másfelől egymáshoz képest súlyozzák. Pusztán a széles körben tapasztalható erkölcsi egyet-nem-értékek megfigyeléséből tehát nem következik, hogy egy ilyenfajta lista összeállítása képtelen vagy illegitim célkitűzés volna.

Mindazonáltal azt kár lenne tagadni, hogy a képességszemlélet teleologikus szemléletmódja erős feszültségben áll a liberális politikafilozófia talán legmeghatározóbb hagyományával. Immanuel Kant például, akinek kulcsfontosságú szerepe volt a liberális politikaelméletek normatív megalapozásában, kitartóan érvelt amellett, hogy a boldogságra irányuló előírások (imperatívumok) azért sem lehetnek kategorikusak, mert a boldogság minden ember számára mást jelent, következésképpen eltérő eszközökkel tudják azt elérni. Ugyanezen okból volt mélyen problematikus a paternalizmus számos felvilágosodás kori szerző számára (lásd például Tocqueville munkásságát): mind elvi, mind gyakorlati szempontból megengedhetetlennek tartották, hogy az állam polgárai akaratával szembe helyezkedve képviselje azok (állítólagos) érdekeit vagy jóllétét. A hasonló listák ráadásul sokszor önkényesnek tűnnek, a fennálló politikai hatalom módszerének arra, hogy természetesnek állítsa be azokat a politikai és erkölcsi értékeket, amelyeket propagálni kíván.

Nussbaum több írásában is kitartóan védelmezi a képességszemléletet annak liberális kritikáitól. Legfontosabb megfontolása az, hogy a képességszemlélet csak annyit vár el az államoktól és szupranacionális jóléti szervezektől, hogy mindenki számára *lehetőséget nyújtsanak* a fenti képességek gyakorlására – az egyénnek nem kötelessége élni is ezzel a lehetőséggel. Tehát ha valaki önként lemond a szexualitás, a családalapítás, a természeti világgal való kapcsolódás örömeiről, lelke rajta – ez már nem igazságossági kérdés. Hasonlóképp azt sem írja elő az elmélet, hogy az egyes nemzetek vagy kultúrák *miként* valósítsák meg a fenti képességekhez való hozzáférést: mivel a kér-

déses képességeket más és más közösségek nagyon különbözően értelmezhetik, a helyi megoldásoknak erre a sajátos önmegértésre kell támaszkodnia.

FEMINIZMUS ÉS LIBERALIZMUS

Nussbaum liberális feminizmusa közvetlen folytatása és alkalmazása azoknak az univerzalista és liberális elveknek, amelyek a képességszemlélet alapját képezik. Feminista munkássága nagyjából azokat a társadalmi gyakorlatokat bírálja, amelyek megfosztják a nőket az autonóm életvitel képességétől (lásd a lista 6-os és 10-es pontját), vagy a férfiakéhoz képest sokkal kevesebb lehetőséget adnak számukra olyan alapvető képességek gyakorlására, mint az egészséges életmód és táplálékbevitel, vagy az oktatás.⁴ Következésképpen példái és esettanulmányai sokszor a perifériás, fejlődő országok, azon belül is India társadalmi gyakorlatait helyezik középpontba.⁵

Ennyiben Nussbaum feminizmusa a lehető legtávolabb áll a liberális feminista azon – jobbára a szocialista és a radikális feminizmus berkeiben népszerű – karikatúrájától, akit kizárólag olyan szimbolikus elismerési kérdések foglalkoztatnak, mint a női kvóták a felső vezetésben, vagy a jómódú nyugati nők lehetőségei a munka és a magánélet összeegyeztetésére. Míg politikai filozófiájában a liberális kritikusokkal, addig feminista írásaiban a tőle „balra” állókkal folytatja a jóindulatú vitákat.⁶ Ezen viták tétje, hogy egy univerzalista és individualista – az egyének személyes jóllétét szem előtt tartó – feminista elmélet képes-e tartalmas, rendszerkritikus válaszokat adni olyan mélyen megbúvó egyenlőtlenségekre, mint amilyen a privát és a nyilvános szféra nemi felosztottsága, vagy a nők testi kizsákmányolása a nők elleni erőszak, a prostitúció- és pornóipar, az emberkereskedelem vagy a béranyaság gyakorlata által.

Nussbaum – bár elméletéből ez nem feltétlenül következne – valóban sok hagyományos vitakérdésben a liberális álláspont mellett tette le a voksát: ki-

⁴ Nussbaum feminizmusáról remek összefoglaló szöveget írt magyarul: Joó Mária, „Feminista liberalizmus-liberális feminizmus ma: Martha Nussbaum”, *Társadalmi Nemek Tudomány Interdiszciplináris eFolyóirat* 7, 2. sz. (2017): 106–122.

⁵ Például Martha C. NUSSBAUM, „India: Implementing Sex Equality through Law”, *Chicago Journal of International Law* 2, 1. sz. (2001): 35–58.

⁶ Martha C. NUSSBAUM, „The Future of Feminist Liberalism”, *The American Philosophical Association Centennial Series* (2013): 679–708, <https://doi.org/10.5840/apapa201399>.

állt a prostitúció/szexmunka jogi legalizálása mellett,⁷ mi több, külön tanulmányt szentelt azon tézisének, miszerint a tárgyiasítás önmagában nem rossz dolog.⁸ Érdemi ellenfelének mégsem a baloldali és radikális feminizmust tekintti. Talán legélesebb hangú, leggúnyosabb – egyben legszórakoztatóbb – kritikáját Judith Butlerrel szemben fogalmazza meg⁹, aki állítása szerint nyelvi, szimbolikus küzdelemként írja újra a feminizmust, amelyben a korlátozó, elnyomó rendszerek ellen pusztán nyelvi játékokkal, ironikus performanszokkal lehet küzdeni (mármint azoknak a gender studies-ban képzett nőknek, akik erre képesek). Nussbaum, ahogy azóta is sok, a posztmodernként címkézett fordulattal elégedetlen feminista, azt sürgeti, hogy a mozgalom és teoretikusai ne forduljanak el azon törekvésüktől, hogy magát a társadalmat, benne pedig a nők materiális élethelyzetét tegyék jobbá.¹⁰

A Butlerrel szembeni markáns kiállítás csak egyetlen eleme annak az átfogó küzdelemnek, amelyet Nussbaum az erkölcsi relativizmus és szubjektivizmus, jobbára a kontinentális és posztmodern szerzőknél tapasztalható trendje ellen folytatott az 1980-as és 1990-es években), amikor az ún. „posztmodern” még érvényes és divatos világgépnek hatott.¹¹ Az érvelés sokrétű, de központi tanulsága pofonegyszerű: amennyiben nem kötelezzük el magunkat bizonyos univerzális értékek mellett, mint amilyen a személyes, politikai és testi auto-

⁷ Martha C. NUSSBAUM, „»Whether from reason or prejudice«: Taking Money for Bodily Services”, *The Journal of Legal Studies* 27, 2. sz. (1998): 693–723, <https://doi.org/10.1086/468040>.

⁸ Martha C. NUSSBAUM, „Objectification”, *Philosophy & Public Affairs* 24, 4. sz. (1995): 249–291, <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.1995.tb00032.x>. Ezt a nézetét később finomította: Martha C. NUSSBAUM, *Citadels of Pride: Sexual Abuse, Accountability and Reconciliation* (New York: WW Norton & Company, 2021). Lásd erről a jelen számban: Willow Verkerk tanulmányát.

⁹ Martha C. NUSSBAUM, „The Professor of Parody”, *New Republic* 220, 8. sz. (1999): 37–45. Tartok tőle, hogy inkább az angolszász gondolkodási tradíció képviselői fogják mulatgatónak találni. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az itt hivatkozott Nussbaum cikk 1999-es, és Judith Butler azóta a legtöbb politikafilozófiai és etikai kérdésben állást foglalt, különös tekintettel a marginalizált csoportok materiális élethelyzetére. Lásd erről a jelen *Helikon* számban: GYURIS Kata, „Sebezhetőség és dekolonizáció: A diszkurzív keretek újragondolása Judith Butlertől Maria Lugonesig” (a szerk. T. A. megjegyzése).

¹⁰ Az elmúlt évtizedek elméleti és aktivista fordulatai, különös tekintettel a feminista és az LMBT+ mozgalom egyre szorosabb, ám súlyos ellentmondásokkal terhelt viszonyára, azt jelzik, Nussbaum intelmeit nem sokan vették komolyan.

¹¹ Nussbaum és Sen másik gyakori célpontjai az utilitarista közgazdászok, akik kizárólag a haszon terminusaiban képesek leírni az emberi jóllétet vagy épp nyomort. Lásd például: Amartya SEN, „Utilitarianism and Welfarism”, *The Journal of Philosophy* 76, 9. sz. (1979): 463–489, <https://doi.org/10.2307/2025934>.

nómia, akkor a progresszív igazságossági küzdelmek talajvesztetté válnak, és végső soron valamifajta újtradicionálizmusba vagy a fennálló gazdasági és ideológiai status quo apológiájába torkollnak, azaz a pontos ellenkezőjébe mindannak, amit magukról állítanak. Amennyiben nem tudjuk vállalni annak ódiumát, hogy tartalmaz erkölcsi állításokat tegyünk, és azokat megvédelmezzük, nem fogjuk tudni megjavítani a világot, hiszen még azt sem fogjuk tudni, mégis mitől lenne jobb.

ÉRZELMEK ÉS RACIONALITÁS

Míg politikafilozófiájában Nussbaum az arisztoteliánus hagyományt élesztette újra, addig érzelemelmélete sztoikus alapokon nyugszik. Az érzelmelek filozófiai szakirodalmában a legkomolyabb választóvonal az ún. kognitivisták és non-kognitivisták elméletek között húzódik. Míg a non-kognitivisták érzelemelméletek olyan érzésekként tekintenek az érzelmelekre, amelyek különböző testi változások eredményeképpen jönnek létre, addig a kognitivisták elméletek azt állítják, hogy az érzelmelek – és különösen az olyan komplex érzelmelek, mint amilyen a gyász, a féltékenység vagy a büntudat – nem jöhetnek létre bizonyos kognitív állapotok (hitek, meggyőződések, ítéletek) nélkül. Tehát míg a legegyszerűbb non-kognitivisták képviselői szerint az érzelmelek fizikai változások lecsapódásai, és így kognitív tartalom és racionális jóváhagyás nélkül jönnek létre, addig a kognitivisták elméletek arra a propozicionális tartalomra helyezik a hangsúlyt, amely az adott érzelmet életre hívja és megkülönbözteti más érzelmelektől. Ilyen kognitív tartalom lehet a harag esetében az, hogy „(ő) kárt okozott nekem”, a gyász esetében az, hogy „örökre elvesztetem valakit, aki fontos volt számomra”, és így tovább. A legtöbb (kognitivisták vagy non-kognitivisták) érzelemelmélet azonban ténylegesen kevert: elismerik mind azt, hogy az érzelmelekeknek vannak fizikai, érzésszerű komponensei, de azt is, hogy rendelkeznek valamifajta propozicionális tartalommal.

Egyes sztoikus filozófusok (a források szerint főként Khrüszipposz) a kognitivismus legradikálisabb formáját képviselték: e szerint a nézet szerint az érzelmelek *azonosak* az ítéletekkel. Amikor gyászt érzek, az annyit tesz, hogy úgy ítélem, hogy egy szerettem elvesztése rossz számomra; amikor neheztelek a másokra, akkor úgy ítélek, hogy ahogy a másik bánt velem, az méltánytalan. A legtöbb érzelem pedig hamis ítélet – hamis, mert olyan dolgoknak tulajdonít értéket (jó, rossz, méltányos, méltánytalan), amelyek valójában semlege-

sek. Innen ered a sztoikusok hírhedett ódzkodása a szenvedélyek legtöbb fajtájától.

Nussbaum ezt az érzelemelméletet örökíti tovább, de anélkül, hogy elfogadná a sztoikusok értékelméletét.¹² Visszatér ahhoz a gondolathoz, hogy az érzelmek nem mások, mint ítéletek: olyan értékítéletek, amelyek révén az egyén a saját jóllétének szempontjából nagy jelentőséggel ruház fel olyan dolgokat és személyeket, amelyek a befolyásán kívül állnak. Ám ezzel, *pace* Khrüszipposz, nincs is semmi baj: hiszen a jóllétünk szempontjából *valóban* nagy jelentősége van számos olyan dolognak, ami kívül áll a befolyásunkon.¹³

A kognitivisták érzelemelméletek ezen formáival szemben nyilvánvaló kifogások vehetőek fel. Először is, ez a javaslat semmilyen módon nem ad számot arról, hogy az érzelmeknek van egy sajátos megélésük, fenomenális jellegük, amivel az ítéletek nem rendelkeznek. Nem ugyanaz azt *gondolni*, hogy a másik méltánytalanul bánt velem, mint *felháborodni* a viselkedésén. Nussbaum ezen a ponton hajthatatlan: amellet érvel, hogy az érzelmek sajátos fizikális megélése és a belőlük következő cselekvési hajlandóságok pusztán organikus következményei annak, hogy az adott értékítéletet valóban komolyan gondoljuk.

De az sem tűnik különösképp meggyőzőnek, hogy minden egyes érzelmünk mögött tudatos, explicit ítélet állna. Amikor meglepődünk, megijedünk, vagy undort érzünk valami iránt, akkor ezek az érzések látszólag mindenfajta racionális és tudatos megfontolás nélkül törnek ránk.¹⁴ Ezen a ponton Nussbaum is pontosítani próbálja az elméletét, oly módon, hogy addig finomítja az ítélet fogalmát, hogy abba a nem feltétlenül tudatos és artikulált gondolatok is beleférjenek.

Ám függetlenül a konkrét filozófiai projekt tarthatóságától, Nussbaum kognitivisták törekvéseinek tágabb tétje van: érzelmi életünk visszavezetése a racionalitás szférájába. Nussbaum elméleti ellenfele itt az a hume-iánus hagyomány, amely az érzelmeket és más affektív állapotokat teljes mértékben kivonja a racionalitás sztenderdjeinek hatálya alól. Nussbaum központi meg-

¹² Itt is hasonló stratégiával találkozunk, mint az arisztotelészi funkció esetében: Nussbaum egyes fontos elemeket beépít, míg másokat elutasít az antik elméletből.

¹³ Martha C. NUSSBAUM, *Upheavals of thought: The intelligence of emotions* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

¹⁴ Hogy minden érzelem – mi több, minden mentális tartalom – racionális jóváhagyás eredményeként jön létre, azt a sztoikusok is inkább stipulálták, mintsem hogy érveltek volna mellette. A kései sztoa pedig pontosan ezen megfontolás hatására fontos pontokon módosította az érzelmekről alkotott felfogásukat. Lásd Catherine NEWMARK, „Sztoikus emóciófilozófia: apathia és eupathia között”, in *Az érzelmek filozófiája: Szisztematikuss-történeti tanulmányok*, szerk. BOROS Gábor és SZALAI Judit, 46–59 (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2011).

állapítása az, hogy kognitív és affektív képességeink nem szemben állnak egymással, hanem összedolgoznak; érzelmeink egyik legfontosabb funkciója pedig éppen az, hogy feltárják és egyben pontosítsák értékítéleteinket.

Ezért érvelhet Nussbaum mellett, hogy az érzelmeknek helye van a közéleti, politikai kérdések megvitatásában – és hogy a kérdéses érzelmi folyamatokat a műalkotások befogadásának mintájára érdemes elképzelnünk.¹⁵ A (narratív szerkezetű) művek beleérző, empatikus képességünk és irodalmi képzeletünk révén érzelmeket ébresztenek bennünk: átéljük, milyen lehet az adott szereplő helyzetében lenni. Ám annak ellenére, hogy olvasás vagy filmnézés közben félünk, szorítunk a főhősnek, ellenszenvet érzünk, és így tovább, ezek az érzelmeink végső soron mégiscsak *pártatlanok*: nem kötődik személyes érdekünk ahhoz, hogy az egyik vagy a másik szereplőnek, vagy egy bizonyos végkifejletnek drukkoljunk. Hasonlóképp, elfogulatlan, mégis érzelmeteljes szemlélőként kellene hozzáállnunk közös kérdéseink megvitatásához is: a hideg számítás mellett át is élni, milyen lehet annak a honfitársunknak a sorsa, aki tőlünk radikálisan különböző élethelyzetben van, és ezt a tudást – amelyet érzelmeink tártak fel – visszaforgatni a politikai döntéshozatalba.

Nussbaum természetesen tisztában van azzal, hogy érzelmeink sokszor torzítanak, részrehajlóak vagy előítéletek által fűtöttek. Az elfogulatlan szemlélő Adam Smith-től kölcsönzött elgondolása épp azt a célt szolgálná, hogy szét tudjuk szortírozni a „megbízható” és a „megbízhatatlan” érzelmi reakciókat. És bár mindig lesznek vitás kérdések, még mindig jobb elvégezni ezt a munkát, érvel a szerző, mint az empátia által nyert tudást egy az egyben számúzni a közéleti szinterről.

A nussbaumi modell művészetfilozófiaként meglehetősen sivár lenne. A műalkotások többek pusztán empatikus gyakorlatoknál, és értékük nem merül ki abban az instrumentális értékben, hogy új tudással szolgálnak tőlünk nagyon különböző emberek életéről. De Nussbaum a *Költői igazságszolgáltatásban* nem is művészetfilozófiát ír: a műbefogadás sokkal inkább modellként szolgál annak az ideálnak a kifejtéséhez, amelyet a közéleti diskurzusok és döntéshozatal működéséről kifejt.

¹⁵ Martha C. NUSSBAUM, *Költői igazságszolgáltatás*, ford. PÁPAY György (Budapest: MMA Kiadó, 2021).

ÖSSZEGZÉS

Martha Nussbaum gazdag, több filozófiai diszciplínára kiterjedő életműve végső soron az emberi élet teljességét veszi védelmébe. Arra sarkall, hogy elméletalkotás közben nyugodtan fogadjuk el az embereket olyannak, amilyenek, ahelyett, hogy lecsupasztott, absztrakt individuumokat állítanánk a helyükbe. Mindebben pedig ott munkál az a derűs és humánus gondolat, hogy az emberi élet minden szegmense – fizikai szükségleteinktől az érzelmi működésünkig – méltó a figyelemre és a megbecsülésre; hogy még mindig jobb szembesülni az emberi hiányosságokkal és tévedésekkel, és szívós munkával megpróbálni kigyomlálni azokat, mint gyanakvásból (vagy kényelemből?) elfeledkezni arról, kik is vagyunk valójában.

HELIKON